

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DÜNYA SİYASETİNDE YAŞANAN KIRILMALARIN TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE İLK ETKİLERİ: İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

*The First Effects of The Breaks at the end of World War II on
Turkey’s Democratization Process: An Evaluation in the Context
of Human Rights*

Burcu DEĞİRMENCİOĞLU*

Öz

Savaştan çıkarak temellerini henüz atmış bir ülke olarak Türkiye, II. Dünya Savaşı sürecinde çeşitli ittifaklar ile tarafsızlığını sağlama çalışmış, savaş dışı kalma konusunda özel bir çaba göstermiştir. Buna rağmen savaşın bitimine aylar kala bu tutumundan vazgeçmiştir. Dönemin şartları itibariyle ülkeye en çok fayda sağlayabileceğine kanaat getirdiği, zafere en yakın tarafın yanında yer alan Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzenin kuruluş aşamasında müttefiklerle birlikte hareket etmiştir. Savaşın ardından birtakım çıkar çatışmaları ve güvensizliklerin etkisiyle Dünya, ABD merkezli Batı Bloku ve Sovyetler Birliği

* Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı) burcu.degirmencioglu@samsun.edu.tr, ORCID ID:0000-0001-5721-9933.

Makale Gönderim Tarihi/Received: 13.10.2024.

Makale Kabul Tarihi/Accepted: 30.11.2024.

Atıf/Citation: Değirmencioğlu, Burcu. "II. Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Siyasetinde Yaşanan Kırılmaların Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecine İlk Etkileri: İnsan Hakları Bağlamında Bir Değerlendirme." *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, no. 2 (2024): 2184-2222.

"Bu eser, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License."

merkezli Doğu Bloku olmak üzere iki farklı kutba ayrılmıştır. Savaşa müttefiklerin yanında giren ve ABD'nin desteğini alarak Batı Bloku'nda yer alan Türkiye, taraf olmanın ve söz konusu tarafta tutunabilmenin bir gereği olarak demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmıştır. Türk kamuoyundaki tartışmaların da kuşkusuz etkisiyle, söz konusu gelişmeler Türkiye'nin insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerleri benimseme ve içselleştirme yoluna girmesine olanak sağlamıştır. İlk etapta insan haklarının tanınması konusunda mevzuat değişikliklerine yansıyan bu gelişmeler, ilerleyen aşamalarda Türk demokrasi ve anayasal tarihini de önemli ölçüde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Türk Dış Politikası, Yeni Dünya Düzeni, Demokratikleşme Süreci, İnsan Hakları.

Abstract

Turkey, as a country that had just laid its foundations after coming out of the war, was able to survive World War II. During World War II, Turkey tried to ensure its neutrality through various alliances and made a special effort to stay out of the war. Despite this, Turkey gave up this stance months before the end of the war. Considering the conditions of the period, Turkey sided with the side closest to victory, which it believed could provide the most benefit to the country, during World War II. Turkey acted together with the allies during the establishment of the new world order after World War II. After the war, due to some conflicts of interest and insecurities, the world was divided into two different poles: the Western Bloc, centered on the USA, and the Eastern Bloc, centered on the Soviet Union. Turkey, which entered the war on the side of the allies and was in the Western Bloc with the support of the USA, has taken important steps towards democratization as a requirement of being on a side and being able to hold on to that side. Undoubtedly influenced by the debates in the Turkish public, these developments have enabled Turkey to embark on a path of embracing and internalizing universal values such as human rights, democracy and the rule of law. These developments, which were initially reflected in legislative changes regarding the recognition of human rights, also significantly affected Turkish democratic and constitutional history in the following stages.

Keywords: World War II, Turkish Foreign Policy, New World Order, The Process of Democratization, Human Rights.

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nın ardından iki süper güç olarak Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin çevresinde iki kutup arasında başladığı kabul edilen¹ Soğuk Savaş, Türkiye'yi derinden etkilemiştir. Savaş sürecinde, çeşitli ittifaklar yapıp tarafsızlığını sağlamaya çalışarak, savaşa girmeme konusunda özel bir çaba gösteren Türkiye, savaşın bitimine aylar kala bu tutumundan vazgeçmiştir. Bu hamle ile Türkiye, dönemin şartları itibariyle ülkeye en çok fayda sağlayabileceğine kanaat getirdiği, zafere en yakın tarafın yanında olmayı tercih etmiştir.

Henüz savaş devam ederken dönemin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanı Franklin Delano Roosevelt, 1940 yılında ABD Kongresine hitaben gerçekleştirdiği "Dört Özgürlük Üzerine Konuşması"nda yeni bir dünyanın mümkün olduğunu ve güvenli bir geleceğin ancak birlikte inşa edilebileceğini ifade etmiştir.² Ardından müttefiklerle gerçekleştirilen bir dizi toplantı ile hazırlanan bildirimler, tüm dünyayı 1945 yılında toplanan San Francisco Konferansı'na götürmüştür. Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nın imzalanacağı bu konferansa katılmak için 1942 tarihli BM Bildirisi'ni kabul etmek ve Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etme şartı üzerine pek çok ülke gibi³ Türkiye de II. Dünya Savaşı sonrası kurulacak yeni dünyada kendine bir yer edinebilmek için müttefiklerin yanında savaşa girmiştir.

Savaşın galibi olan müttefikler arasında birtakım çıkar çatışmaları ve güvensizliklerin etkisiyle dünya, ABD merkezli Batı Bloku ve Sovyetler Birliği merkezli Doğu Bloku olmak üzere iki farklı kutba ayrılmıştır. ABD'nin doğrudan desteğini alarak Batı Bloku'nda yer alan Türkiye, taraf olmanın ve söz konusu tarafta tutunabilmenin bir gereği olarak Batılı liberal değerleri benimseme, içselleştirme yoluna girmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak 1942 yılında alınan bir Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kararı⁴ ile 1942 tarihli BM Bildirisini kabul

¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih:1918-1994* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 201.

² Burcu Değirmencioğlu, *Westphalian Modelden Bugüne Egemenliğin Dönüşümü Bağlamında Yeni Dünya Düzeninin İnşası* (Ankara, Adalet Yayınları, 2022), 141.

³ Değirmencioğlu, *Westphalian Model*, 141.

⁴ Almanya ve Japonya'ya Harp İlanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye'nin Katılmasına Dair Karar, Karar No. 1452, RG. 24.02.1945, S. 5940.

edip, Almanya ve Japonya'ya harp ilan ederek 1945'te katıldığı San Francisco Konferansı'nda BM Anlaşması'nı imzalayan Türkiye, 1949'da Avrupa Konseyi'ne dahil olmuş, savaş sonrası kurulan yeni dünyanın aktörleri içerisinde yer almak için çaba göstermiştir. Düzenin içerisinde yer almanın salt atılan bir imza ile ya da taraf olunan bir sözleşme ile gerçekleşmeyeceğinin farkında olan Türkiye, bugün de Avrupa Konseyi'nin resmi internet sayfasında “değerlerimiz” başlığı altında yer bulan “insan hakları”, “demokrasi” ve “hukukun üstünlüğü” başta olmak üzere⁵ liberal değerleri özümsemek için ulusal politikasında ve mevzuatında önemli değişiklikleri gerçekleştirmiştir. Liberal değerleri iç hukukuna eklemeye sürecinde Türkiye, siyasi partiler ve seçim hukukundan başlayarak, ilk basamakta baskıcı ve totaliter ögelerin önemli bir kısmını törpülemiş, insan haklarının tanınmasına ve gerçekleştirilmesine dair gerçekçi adımlar atmaya başlamıştır.

Bu çalışmada II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin dış politikası ile bu politika doğrultusunda benimsenen liberal değerlerin iç hukuka eklenmesi süreci ele alınmaya çalışılmıştır. Soğuk Savaş sürecinin tam anlamıyla bitip bitmediğine ya da Savaşın sona erdiği kabul edilecekse de sürecin ne zaman sonlandığına ilişkin tartışmalar bulunmakla birlikte genel olarak bitişinin Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı yıllara rastladığı kabul edilir. Bu kapsamda Soğuk Savaş sonrası Türkiye'de insan haklarına ilişkin yaklaşık yarım asırlık bir zaman diliminin incelenmesi gerekmektedir. 100. yılını henüz doldurmuş bir ülke olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 50 yıllık insan hakları serüveninin incelenmesinin ancak daha geniş kapsamlı bir çalışma ile mümkün olacağına bilinciyle, çalışmanın kapsamı II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle başladığı kabul edilen Soğuk Savaş'ın ilk yılları ve bu dönemin başta insan hakları olmak üzere Türkiye'nin liberal değerleri benimsemesi sürecine etkisine ilişkin ortaya konulan bir değerlendirme ile sınırlandırılmıştır. Savaş sonrası Batılı liberal- demokratik değerleri benimsediğini defaatle dile getiren Türk Hükümeti, bu değerlere adapte olabilmek için ilk etapta birtakım politika değişikliklerine girişmiştir. Söz konusu değişiklikler, otoriter kalıpların dönüşmesini sağlamış ve Türkiye'nin gelecek yıllarda uyguladığı geniş kapsamlı insan hakları politikasının temellerini atmıştır.

⁵ Council of Europe. “Values”, Erişim Tarihi, Kasım 27, 2024, <https://www.coe.int/en/web/about-us/values>.

I. DÜNYA SAVAŞINA GİDEN YILLAR: II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

A. II. Dünya Savaşı Süresince Türkiye'nin "Savaş Dışılık" Politikası

Armaoğlu, stratejik öneminden dolayı Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki durumunun, gerek müttefiklerin gerek mihverin Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikayesinden başka bir şey olmadığını ifade eder.⁶ Türkiye'nin savaş sürecinde izlediği bu politika "faşist ve demokrat cepheler arasında tahterevalliyi andıran bir denge politikası"⁷ olarak nitelendirilebilecektir. Genel anlamda bir denge politikası güden Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın son yılına kadar "savaş dışı" kalmıştır.⁸ Bir Avrupa savaşı olarak başlayan ve tüm dünyayı derinden etkileyen II. Dünya Savaşı'na aktif olarak katılmamış olmak, Türkiye açısından ciddi bir başarıyı ortaya koymaktadır.

Küllerinden yeniden doğan bir devletin Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü, taraf devletler açısından stratejik önemi bulunan ülkenin II. Dünya Savaşı'na girmesinin ülkenin varlığı ve geleceği için oldukça riskli olduğunun farkındalığıyla hareket etmiştir. Bu doğrultuda İnönü'nün esas korkusunu teknik donanım açısından bir taarruz yürütmesi olanaksız olan Türk ordusunun, Almanlar karşısında alınacak bir yenilgiye uğraması oluşturmuştur.⁹ Böyle bir durumun Türkiye'yi ve Türk devrimini tehlikeye sokacak sonuçlar doğurabileceği bilinciyle hareket edilmiştir.

Bu farkındalıkla hareket eden Türk Hükümeti, dış politikasını yaygın ve teknik olarak yanlış kanının aksine "tarafsızlık" üzerine kurmuş değildir.¹⁰ Türkiye, tarafsız kalmaktan çok, "savaş dışı" kalmaya özen göstermiştir. Bu doğrultuda savaşan devletlerle çeşitli ittifaklara imza atmıştır. Savaşan devletlerle

⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2020) 310.

⁷ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950*, (İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2013), 373.

⁸ Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, 146.

⁹ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 235.

¹⁰ Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, 147.

imzalanan ittifakların ilki, bu denli büyük bir savaşa dair öngörünün dahi olmadığı 1925 yılında Sovyetler ile gerçekleştirilmiştir. 17 Aralık 1925 tarihinde Türkiye, Sovyetler Birliği ile "Türkiye- Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması" imzalamıştır. Antlaşma'nın ilk maddesine göre taraflardan birine üçüncü bir devletçe yapılacak askeri bir teşebbüste diğer akit tarafın tarafsız kalacağı, 2. maddesinde ise tarafların birbirlerine saldırmayacakları, birbirlerinin aleyhine karşı oluşturulacak antlaşma ve ittifaklara girmeyecekleri kabul edilmiştir.¹¹ İmzalandığı dönem itibariyle Türkiye'nin konumunu güçlendirmede önemli bir rol oynayan antlaşma¹², II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin elini kolunu bağlamıştır. Bununla birlikte olası bir Sovyet işgali, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı boyunca benimsediği savaş dışı kalma politikasının en önemli sebeplerinden birini oluşturmuştur.

1925 tarihli Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile başlayan süreçte Türkiye denetimli tarafsızlık stratejisi izlemiş, "sulhe hizmet etmek"¹³ ve kendisini güvenceye almak amacıyla çeşitli ittifaklara dahil olmuştur. 7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali üzerine savaşın sıcak temasının Balkan yarımadasına sıçraması, 1930'larda Türkiye'nin girişimiyle oluşturulan Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katıldığı Balkan Antantı'nın kendisinden

¹¹ Ceyhun Öğreten ve Sedef Bulut, "Türk-Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımı: 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktının İptali ve Amerikan Basını," *History Studies International Journal of History* 11, no.5 (2019): 1460.

¹² Royal Institute of International Affairs: "The U.S.S.R. System of Neutrality and Non-Aggression," *Bulletin of International News* 25, no.4 (1928): 589.

¹³ İsmet İnönü, yapılan ittifaklar ve görüşmelerin sulhe hizmet etmek ve devleti korumak amacıyla gerçekleştirildiğini TBMM açılış konuşmasında şu şekilde ifade etmiştir: "Avrupa buhranı, sulhu korumağa matuf gayretlerin zaman zaman ümid verici safhalarından sonra büsbütün alevlenmiş ve nihayet harb faciasının patlaması bir emri vaki olmuştur... Cumhuriyet Hükümeti, bu devrelerde, sulhe hizmet etmek ve kendi masuniyetini temin eylemek gayretini esaslı vazife telakki etti. İngiltere ve Fransa Hükümetleri ile kararlaştırmış olduğu müşterek beyannameler, bu gayretin mahsulüdür... Sulhü korumak ülküsü, her memlekette, kendi hususi bünyesi, coğrafi vaziyeti ve imkanlarına göre ayrı ayrı tedbirler ilham edebilir. Türkiye için, hareket hattını evvelden sarahat ve samimiyetle belli etmek, sulh yolundaki vazife tedbirlerinden en müessir olanıdır denilebilir.", İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, Cilt 2, (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993), 2.

bekleneni ortaya koyamadığını göstermiştir.¹⁴ Bu durum Türkiye'yi İngiltere ile bir ittifak arayışına itmiştir. İngiltere ile Türkiye arasında ittifak için yapılan bu görüşmelerden yalnızca Fransa ve Sovyetler Birliği'ne haber verilmiştir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Littvinof'un yerine Molotov gelince Sovyetler Birliği Molotov'un etkisiyle Türkiye ve İngiltere arasındaki görüşmelere sıcak bakma yaklaşımını değiştirerek Sovyetler Birliği'ni mihver devletleriyle uzlaşma zemini aramaya itmiştir.¹⁵ Bu durumda 12 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye ve İngiltere arasında deklarasyon yayınlanmıştır. Aynı gün dönemin Başbakanı Refik Saydam, Türk-İngiliz Ortak Bildirisini TBMM'nin onayına sunarken, bildirin Türkiye'nin geleceği için önemini şu şekilde açıklamıştır:

"Memleketimizin, Avrupa'da ve bütün dünyada baş gösteren itilaflar önünde sulhperver siyasetimizin samimi bir tezahürü olan bîtarafılığı muhafaza etmek cumhuriyet hükümeti için esas siyaseti teşkil etmekte bulunuyordu. Fakat hadisatın Balkan yarımadasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin milli hayatımızda kendisini yeniden hissettirmesi anından itibaren hükümetimiz, kendini ciddi bir milli emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın lakayıt ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olmayacağı kanaatine varmıştır. Bu şartlar içinde hükümetimiz milleti harp badiresinden azami imkanlarla uzak bulundurmanın en müessir çaresini gene sulh için birleşen memleketler harbi göze alarak sulh gayesinde teşriki mesai etmekte bulmuştur."¹⁶

Türkiye, ittifaklar sürecine girmişken 23 Ağustos 1939'da bütün dünyada şaşkınlık yaratarak, her şeyin yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini hatırlatan bir gelişme olmuş ve Sovyetler Birliği ile Almanya arasında ittifak imzalanmıştır.¹⁷ Sovyet tehdidinden çekinen Türkiye, buna bir de Sovyet-Alman ittifakı eklenince,

¹⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950*, 361.

¹⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950*, 361.

¹⁶ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950*, 361; Atatürk Ansiklopedisi, "Türk-İngiliz Bildirisi (12 Mayıs 1939)", Erişim Tarihi, Mart 23, 2024, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-ingiliz-bildirisi-12-mayis-1939/>.

¹⁷ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950*, 362.

Sovyetler Birliği ile dostane ilişkilerini sürdürmeye özen göstermiş¹⁸, bununla birlikte ittifak arayışlarına hız kesmeden devam etmiştir. Bunun üzerine Fransız Hükümeti ile yapılan görüşmeler sonrasında 19 Ekim 1939'da Türk İngiliz deklarasyonunun kapsamı genişletilerek Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında Üçlü Antlaşma şeklinde olmasına karar verilmiştir.¹⁹ Türkiye'nin savaşan gruplardan birini oluşturan İngiltere ve Fransa ile Ankara'da imzaladığı Yardımlaşma Andlaşması (Traité d'Assistance Mutuelle), Batılı devletlerle yaptığı ilk ittifak bağını oluşturmaktadır. Türkiye, söz konusu Yardımlaşma Andlaşması'na ekli "Sovyet Çekincesi"ni ileri sürerek 26 Haziran 1940 günü "savaş dışı" müttefik durumunu açıklamıştır.²⁰

Ertesi yıl ise Türkiye, 18 Haziran 1941²¹ tarihinde Almanya ile bir Saldırmazlık Paketi imzalamıştır.²² Dönemin şartları itibariyle Almanya'dan gelebilecek herhangi bir saldırıyı tolere edemeyecek durumda olan Türkiye, savaş dışı kalma

¹⁸ Sovyetler Birliği ile dostane ilişkileri gösterme yönündeki üstün çaba İsmet İnönü tarafından gerçekleştirilen 1 Kasım 1939'da TBMM'nin Açılış Konuşmasına da yansımıştır: "Arkadaşlar! Malumunuz olduğu veçhile Hariciye vekilimiz, Sovyet Hükümeti'nin misafiri olarak Moskova'da üç hafta kadar temas ve müzakerede bulundu. Bu müzakerelerden eski dostumuz Sovyet İttihadile aramızda bugünkü mesud münasebetlerden daha ileri bir vaziyet ifa edecek bir antlaşma meydana geleceğini ümit etmiştik. Neticeye varmak için iktidarımızda bulunan bütün gayreti sarfetmiş ve bir an muvaffakiyetin elde edildiği anlayışına varmıştık. Buna rağmen, bizim menfaatimize olduğu kadar karşı tarafın menfaatine de muvafık olduğunu zannettiğimiz neticenin istihali, bu defa mümkün olamamıştır. Bununla beraber, bilirsiniz ki, iki komşu memleket arasındaki dostluk kuvvetli esaslara müsteniddir. Bu devrin muvafakat icablarından doğan şartlar ve imkansızlıklar, bu dostluğu ihlal etmemelidir. Biz mazide olduğu gibi atide de Türk- Sovyet münasebetlerinin dostane seyrini samimi olarak takib edeceğiz." İnönü, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, 2-3.

¹⁹ Atatürk Ansiklopedisi, "Türk-İngiliz Bildirisi (12 Mayıs 1939)," Erişim Tarihi, Mart 23, 2024, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-ingiliz-bildirisi-12-mayis-1939/>.

²⁰ İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı", *Bellekten* 182, no.46 (1982): 367.

²¹ Saldırmazlık Paketi'nin imzalandığı 18 Haziran 1941'den yaklaşık 3,5 ay önce Hitler İnönü'ye tarafsızlığını ve işbirliğini, bir yandan tehditvari bir üslupla vurgulayan özel bir mektup göndermiştir. Bu mektuba ilişkin ayrıntılar için bkz. Baskın Oran, "1923-1939: Görelî Özerklik-1" İç. *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) 439.

²² Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı," 368. Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'i arasında imzalanan Saldırmazlık Paketi için bkz. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950*, 367-368.

halini sürdürerek, savaş dışılığının bir yandan müttefikler için anlaşılır olmasına da özen göstermeye devam etmiştir.²³ Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu Almanya ile imzalanan Saldırmazlık Paktı'nı şöyle açıklamıştır:

“Balkanlarda taarruzun şu arz ettiğim şekilde inkişafı esnasında üstümüze doğru sarkan tehlikenin ehemmiyetini müdrik olarak aldığımız karar şu oldu: Trakya'daki köprüleri uçurduk ve kendimizi müdafaaya karar verdik. Vaziyet bu merkezde iken Almanlar bize kendileriyle harp etmek tasavvurunda olup olmadığımızı sordular. Biz de cevaben kendilerine tarzı hareketimizi onların tavrı hareketlerine göre tanzim etmek kararında olduğumuzu bildirdik. Buna cevap olarak Alman'lar icab etmedikçe, bizimle harp etmeyeceklerini ve ordularına herhangi bir yanlış anlayışa meydan vermeyecek şekilde Türk Hududlarından uzak kalmaları için emir verdiklerini bildirdiler. Ve bunu müteakip bize bir ademi tecavüz misakının akdini teklif ettiler. Bu teklifi ve işin müteakip bütün safahatını müttefiklerimize haber vererek ve danışarak 18 Haziran 1941 tarihinde Alman-Türk muahedesini imzaladık.”²⁴

Tüm bu ittifaklar sebebiyle Türkiye kimi zaman sıcak savaşa çekilmeye çalışılsa da Türk dış politikası, Çavdar'ın deyiimiyle, “usturanın keskin tarafında yürüyen bir insanın denge ve dikkatine taş çıkaracak bir yol” izlemiştir.²⁵ Devleti yönetenlerin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni savaşa sokup sonunda yıkan gelişmeleri iyi değerlendirmeleri ve yakın tarihten ders alarak aynı hataları tekrarlamamaları ve Mustafa Kemal Atatürk'ün tedbirli, serüvenci olmaktan uzak ve barışçı politika geleneğini sürdürme isteğinin bir sonucu olarak yapılan ittifaklar ve savaş dışı yaklaşım sayesinde II. Dünya Savaşı sürecinde başarılı bir dış politika yürütülmeye çalışılmıştır.²⁶ Ulusal bağımsızlığını kazanmak için büyük savaşlardan zaferle çıkan ve yeni kurulan bir ülke olarak Türkiye, 1925 tarihli Sovyet-Türk Saldırmazlık Paktı başta olmak üzere ulusal çıkarlarını

²³ Soysal, “1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı,” 368.

²⁴ Şükrü Saraçoğlu, “Alman Hükümetiyle İktisadi ve Siyasi Münasebetlerimizin Kesilmesine Dair Beyanatu,” *İç. Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Haz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, Cilt 3 (Ankara: TBMM Basımevi, 2014), 187.

²⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950*, 367.

²⁶ Sander, *Siyasi Tarih:1918-1994*, 147.

korumak amacıyla gerçekleştirdiği ittifaklar ile yürüttüğü savaş dışı kalma politikası, II. Dünya Savaşı ülkenin dış politikasını ifade etmektedir. İnönü, 1 Kasım 1942'de TBMM açılış konuşmasında vurguladığı üzere milli menfaatlerin gerekli kıldığı Türk dış politikasına ilişkin şu cümleleri kurmuştur:

“Muharebe edenler arasında bir antlaşmayı bugün için ümit ettirecek hiçbir delil yoktur. Öyle görünüyor ki 1943 yılı daha geniş ve daha insafsız muharebelerle geçecektir. Biz önümüzdeki sene dahi, milli siyasetimizin içerde ve dışarda herkesçe bilinen istikametlerini, dürüst ve ciddi olarak muhafaza edeceğiz. Ahitlerimize, ittifaklarımıza ve dostlarımıza sadık olarak ve herhangi bir devlete karşı hileli ve saklı fikirli olmaktan dikkatle sakınarak milli emniyet siyasetimizi takip edeceğiz. Büyük Meclis takdir eder ki gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde her gün biraz daha sinirlenmiş taraflar ortasında, tarafsızlık politikası yürütmek, Hükümet için çok yorucu olmaktadır. Biz, her devletle olan münasebetlerimizin mahiyetini açıkça söyleyebilir bir karakterde ve kuvvette olduğumuz için politikamızı gelecekte de sebatla takip etmekten çekinmeyeceğiz.”²⁷

B. II. Dünya Savaşı Sona Ererken Yeni Dünya Düzeninin İnşası ve Türkiye'nin Konumu

Bütün dünyayı derinden etkileyen II. Dünya Savaşı yılları ve sonrası tarihin hızlandığı ve köklü dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸ Savaş sonucunda Avrupa'da hegemonya kurmak isteyen Almanya ve İtalya ile Uzakdoğu'da hegemonya peşinde olan Japonya'nın yenilgisi aynı zamanda genel itibariyle bu ülkelerin ideolojisi olan faşizmin yenilgisi anlamına da gelmektedir.²⁹ Faşizm yıkılmasıyla birlikte uluslararası sistemde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Dünyada, artık, demokratik- kapitalist ve komünist ideolojiler boy ölçüşmeye başlamıştır.³⁰ Bu süreçte Batı'nın temsil ettiği demokratik-kapitalist ideolojiler ile liberal değerler odağında yeni bir düzenin sinyalleri verilmiştir. Henüz savaş devam ederken kurulmaya başlanan bu sürecin

²⁷ İnönü, İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, 31-32.

²⁸ Tolga Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batıya Yönelişi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2020) 267.

²⁹ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 239.

³⁰ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 239.

odağında, klasik ulus devletler sistemini dönüşüme uğratacak, egemenlikte kırılmalara sebep olacak insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü başta olmak üzere bir takım evrensel değerler yer almıştır.

Avrupa kıtasının stratejik dengesini alt üst eden bu süreç, çok kutuplu uluslararası düzenin yerini sistemler arası mücadelenin şekillendirdiği iki kutuplu bir düzene bırakırken³¹, Türkiye'nin bundan etkilenmemiş olması elbette beklenemeyecektir. Savaşın sonuna doğru yaklaşırken Türkiye bir yandan savaş sürecinde başarıyla sürdürdüğü savaş dışı kalma politikasını korumaya çalışmış diğer yandan savaşın ardından uluslararası politikada gerçekleşen köklü dönüşüm dolayısıyla oluşmakta olan yeni uluslararası düzene ayak uydurma çabasına girmiştir.³²

Savaşın sonuna doğru yaklaşırken yeni dünyanın aktörleri bir araya gelerek savaş sonrası dünyayı şekillendirebilmek adına birtakım toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Yeni dünyayı tasarlayacak bu toplantılara ilişkin fikirlerin 1933 yılında ABD Başkanlık görevine gelen Franklin D. Roosevelt'in ABD Kongresi'ne hitaben gerçekleştirdiği "Dört Özgürlük Üzerine Konuşma (Four Freedom Speech)" ile tohumlarının atıldığı söylenebilecektir. 6 Ocak 1941 tarihinde gerçekleştirdiği konuşmada "özgür bir dünya"yı yeniden kazanma ve sürdürme gücü vermek için çabaladıklarını ifade eden Roosevelt, "güvenli bir geleceğin" inşa edilmesinin temel aracı olarak nitelendirdiği "dört temel özgürlüğe dayanan bir dünyayı sabırsızlıkla beklediklerini" belirtmiştir.³³ Sistemini korku ve kavga üzerine inşa eden Hitler liderliğindeki Almanya tüm dünyayı büyük bir savaşa doğru sürüklerken, "her şeyden önce korkmamız gereken tek şeyin korkunun kendisi olduğuna ilişkin kesin inancı"nu yenileyen Roosevelt, "dünyanın her yerinde (everywhere in the world)" sağlanacak dört temel özgürlük üzerine bir dünya hayal etmiştir.³⁴

"İlki, dünyanın her yerinde, konuşma ve ifade özgürlüğüdür.

³¹ Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, 267.

³² Akdan, Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batıya Yönelişi, 268.

³³ Franklin Delano Roosevelt, "Message to Congress", Erişim Tarihi: 16.03.2024, FDR and the Four Freedoms Speech - FDR Presidential Library & Museum (fdrlibrary.org).

³⁴ Değirmencioğlu, *Westphalian Model*, 140-141.

İkincisi, dünyanın her yerinde, herkesin kendi Tanrısına, kendi istediği şekilde tapınma özgürlüğüdür.

Üçüncüsü, dünyanın her yerinde, yoksulluktan kurtulma özgürlüğüdür; ki bu, her ulusa kendi vatandaşları için sağlıklı bir barışçıl yaşamı temin edecek ekonomik yakınlaşma kurulması anlamına gelir.

Dördüncüsü, dünyanın herhangi bir yerinde, korkudan kurtulma özgürlüğüdür; ki bu, hiçbir ulusun herhangi bir komşusuna karşı fiziksel saldırı eylemi gerçekleştirmek durumunda olamayacağı noktaya ve davranış aşamasına gelene dek sürecektir dünya çapında etkin ve tam silahsızlanma anlamına gelir.”³⁵

Roosevelt tarafından bahsedilen bu özgürlüklerin “dünyanın her yerinde” ifadesiyle vurgulanması ve güvenli bir dünyanın ancak bunlar üzerine inşa edilebileceğinin belirtilmesi³⁶, Roosevelt’in nasıl bir ulus ya da Amerika değil, nasıl bir “dünya” özlemi duyduğunun en açık göstergesidir.³⁷ Roosevelt’in Dört Özgürlük Üzerine Konuşma’sıyla üzerine inşa edilen duvarlardan birinin insan hakları olduğu yeni bir düzen hayalinin gerçekleştirileceği mekanın, ulus devletin çok ötesinde yeni bir dünya olduğu ortaya konulmuştur.³⁸

Roosevelt’in konuşmasının ardından II. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir uluslararası düzeninin inşası için ortak çalışmalara başlanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Winston Churchill bir araya gelerek savaş sonrası dünyayı şekillendirecek “ortak ilkeler” konusunda istişare

³⁵ Franklin Delano Roosevelt, “Message to Congress,” Erişim Tarihi, Mart 16, 2024, FDR and the Four Freedoms Speech - FDR Presidential Library & Museum (fdrlibrary.org), 20- 21; Yaşar Salihpaşaoğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller* (Ankara, Adalet Yayınevi, 2020) 18.

³⁶ Salihpaşaoğlu, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*, 17.

³⁷ Burcu Değirmencioğlu, “Klasik Egemenlik Anlayışında Bir Kırılma: ‘Pozitif Yükümlülük Doktrini’ ve Türkiye’ye Yansımaları”, *İnsan Hakları Yıllığı*, 39 (2021): 64.

³⁸ Değirmencioğlu, “Klasik Egemenlik Anlayışında Bir Kırılma: ‘Pozitif Yükümlülük Doktrini’ ve Türkiye’ye Yansımaları”, 64.

etmişlerdir.³⁹ Toplantının ardından BM Sisteminin yaratılmasında kilometre taşı olarak nitelendirilen Atlantik Şartı⁴⁰'nı imzalayan Roosevelt ve Churchill, "yeni bir dünya için daha iyi bir gelecek sağlamak amacıyla ülkelerin ulusal politikalarında bazı ortak ilkelerin benimsenmesi" noktasında mutabakata varmışlardır.⁴¹

Atlantik Şartı ile savaşın ve BM dahil olmak üzere savaş sonrasının çerçevesi çizilmiş, Roosevelt'in Dört Özgürlüğü teyit edilerek, savaş sonrası sürecin ana hatları ortaya konulmuştur.⁴² BM Şartının temelini oluşturan Atlantik Bildirisi'nin ilanının ardından 7 Aralık 1941'de Japonya'nın ABD'nin Pearl Harbor deniz üssüne saldırması ABD'nin II. Dünya Savaşı'na girmesine sebep olmuş ve böylece savaş tüm dünyaya yayılmıştır.

Artık resmen savaşa dahil olan ABD, II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulacak yeni dünyaya ilişkin uzlaşmalar gerçekleştirmeye devam etmiştir. 1 Ocak 1942'de "Büyük Dörtlü (Big Four)" olarak adlandırılan ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin'in öncülüğünde Washington Konferansı'nda bir araya gelen devletler, "kendi topraklarında olduğu kadar diğer topraklarda da insan haklarını, adalet ve barışı

³⁹ The Atlantic Conference & Charter, 1941, Erişim, Mart 22, 2024, <https://history.state.gov/milestones/1937-1945/atlantic-conf>.

⁴⁰ Sekiz maddelik Atlantik Şartı şunları içermektedir: Savaştan sonra toprak kazanılmayacak; ilgili halkın onayı alınmadan toprak değişikliği yapılmayacak; uluslararası işbirliği gerçekleştirilip, geliştirilecek; temel hammaddelerden eşit biçimde yararlanılacak; insanlar korku ve açlıktan kurtarılacak; açık denizlerde ticaret serbestliği gerçekleştirilecek; mihver devletleri silahtan arındırılacak, topyekûn silahsızlanmaya gidilecek. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950*, 369-370.

⁴¹ Değirmencioğlu, "Klasik Egemenlik Anlayışında Bir Kırılma: 'Pozitif Yükümlülük Doktrini' ve Türkiye'ye Yansıması," 65, UN: "The Atlantic Charter: Revitalizing the Spirit of the Founding of the United Nations Over Seventy Years Past," Erişim Tarihi, Mart 22, 2024, <https://www.un.org/en/chronicle/article/atlantic-charter-revitalizing-spirit-founding-united-nations-over-seventy-years-past>,

⁴² Değirmencioğlu, *Westphalian Model*, 142.

güvenceye almak ve sürdürmek" amacıyla "Birleşmiş Milletler Bildirisi"⁴³ ni ilan etmişlerdir.⁴⁴

BM Bildirisi'ni çeşitli ittifak ve toplantılar izlemiştir. Bildiri'nin ilanının üzerinden henüz bir ay geçmemişken İngiltere liderliğinde müttefikler Londra'da bulunan St.James Sarayı'nda bir araya gelmişlerdir. "Kalıcı barışın tek gerçek temeli"ni inşa etmek üzere bir araya gelen müttefikler, 13 Ocak 1942 tarihinde, herkesin ekonomik ve sosyal güvenlikten yararlanabileceği bir dünyada "özgür insanların ortak işbirliği" olarak "St. James Sarayı Bildirgesi (The Declaration of St. James' Palace)"ni ilan etmişlerdir.⁴⁵

Müttefikler arasında bu görüşmeler devam ederken, zaferin ufukta görüldüğü 1942 yılından itibaren müttefiklerin Türkiye'nin kendi saflarında savaşa girmesi yönündeki baskılar da artmıştır.⁴⁶ Savaşın gidişatını tartışmak üzere 14 Ocak 1943'te Casablanca'da bir araya gelen Roosevelt ve Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesini temin için gerekli teşebbüslerde bulunulmasına, bu girişimin de her iki ülke adına doğrudan Churchill tarafından gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.⁴⁷

İlk olarak 30-31 Ocak 1943'de Adana'da gerçekleştirilen Churchill-İnönü görüşmesinde Churchill tüm gücüyle Türkiye'yi savaşa girmesi yönünde ikna etmeye çalışmıştır. Türkiye ise Sovyetler'in yayılmacı emellerine ilişkin çekincelerini ve araç gereç yetersizliğini ileri sürerek bu teklifi reddetmek zorunda kalmıştır. Görüşmeden çıkan sonuç, Türkiye'nin askeri anlamda desteklenmesi olmuştur. İlerleyen aşamalarda Truman Doktrini ve Marshall Yardımlarının gerçekleştirilmesindeki temel hareket noktasını da bu yaklaşım oluşturmuştur. 12-

⁴³ Declaration by United Nations, January 1, 1942, Erişim Tarihi, Mart 22, 2023, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/decade03.asp.

⁴⁴ Değirmencioğlu, *Westphalian Model*, s.143.

⁴⁵ Punishment for Crimes: The Inter- Allied Declaratio signed at St.James's Palace, 13th January, 1942, Erişim Tarihi: Mart 23, 2024, <https://nla.gov.au/nla.obj-648522001/view?partId=nla.obj-648522082#page/n0/mode/1up>.

⁴⁶ Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950, 371.

⁴⁷ Mustafa Aydın, "1945-1960: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2," İç. *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) 451.

16 Mayıs 1943'te Washington'da gerçekleştirilen Churchill- Roosevelt görüşmesinde "Türkiye'nin savaşa girmesini mümkün kılmak" için çaba gösterilmesi üzerinde durulmuş⁴⁸, 4-7 Aralık 1943'te ise İnönü-Churchill-Roosevelt görüşmesi Kahire'de gerçekleştirilmiştir. Kahire'de Churchill Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrarlıyken ABD ve Sovyetler Birliği bu konuda ısrarlı bir tutum takınmamışlardır.⁴⁹

1943'te Moskova ve Tahran'da⁵⁰ bir araya gelen Büyük Dörtlü, konferanslara ulusal sınırların üzerinde, dünya çapında önemli bir bilinç ve sorumluluğu deklare ederek başlamışlardır.⁵¹ Türkiye'nin savaşa girişine ilişkin görüşmelerin de yapıldığı "Ortak Dört Ulus Deklarasyonu (Joint Four- Nation Declaration)" olarak resmîyet kazanan Moskova Deklarasyonu'nda "barışsever devletlerin egemen eşitliğine dayalı ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması için büyük ve küçük tüm devletlerin üyeliğine açık bir uluslararası örgütün kurulması sözü" verilmiştir.⁵²

Moskova Konferansı sonrası dönüşü İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu 5-6 Kasım 1943'de Kahire'de bir araya gelmişlerdir. Menemencioğlu'nun Sovyetlerin yayılmacı emellerine ilişkin endişelerini gidermeye çalışan Eden, Türkiye'yi savaşa girmesi konusunda ikna etmeye çalışmıştır.

⁴⁸ Aydın, "1945-1960: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2," 454.

⁴⁹ Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950, 371.

⁵⁰ Tahran'da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumu önem arz etmektedir. Mustafa Aydın'ın ifadelerine göre; "Stalin'in Tahran'daki genel tutumuna bakıldığında, artık Türkiye'nin savaşa girmeyeceğine ikna olduğu, fakat Türkiye'yi bu durumu açıkça ifade etmeye zorlayacak İngiliz-Amerikan ortak baskısına maruz bırakma ve bu vesileyle Türkiye'nin Batılı müttefiklerle arasını bozma gayretine girdiği" söylenebilecektir. Aydın, "1945-1960: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2," 461.

⁵¹ Değirmencioğlu, *Westphalian Model*, 143. "Dünya halklarının ezici çoğunluğunun iyi niyetine hakim olan ve savaşın belasını ve terörünü nesiller boyu sürgün edecek bir barış yapma konusunda bize ve tüm Birleşmiş Milletlere ait olan en büyük sorumluluğu tamamen kabul ediyoruz." UN, "Moscow Declaration and Tehran Conference", Erişim Tarihi, Mart 23, 2023, <https://www.un.org/ru/node/44721>,

⁵² UN, Moskow Declaration on General Security, October 30, 1943, İç. The Yearbook of the United Nations 1946-1947, (New York: United Nations, 1947) 3.

Henüz Tahran Konferansı bitmeden Roosevelt ve Churchill İnönü'yü Kahire'ye davet etmişlerdir. 4-6 Aralık 1943'te Kahire'de gerçekleştirilen toplantıda, Türkiye'ye savaşa girmesi konusunda ısrarcı olan Roosevelt ve Churchill, Tahran'da açıklanan taktikle Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Sovyetler dahil tüm müttefiklerle dostane ilişkilerinin devamlılığının sağlanacağını ve savaştan sonra dost ve müttefik sıfatıyla galipler arasında oturacağını, aksi halde ise çok yalnız kalarak "hakimler arasında değil, seyirci olarak koridorda dolaşacağını" vurgulamışlardır.⁵³ Müttefiklerin ağır baskısını hisseden İnönü, "prensip olarak" savaşa girmeyi kabul etmiştir.⁵⁴

Tüm bunların yanında Almanya ile başta ticari bağlantılar olmak üzere ilişkilerini sürdüren Türkiye, 1944'ün yaz aylarına geldiğinde İngiltere ve ABD'nin Türkiye'nin savaştan sonra tecrit olmaması için Almanya ile ilişkilerini kesmesine ilişkin uyarılarıyla karşılaşmıştır.⁵⁵ Bunun üzerine 2 Ağustos 1944 tarihinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından TBMM Genel Kurulu'nda Alman Hükümeti'yle iktisadi ve siyasi münasebetin kesilmesine ilişkin bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasına İngiltere ve Amerika'ya teşekkürle başlayan Saraçoğlu, şöyle devam etmiştir:

"İngiliz müttefiklerimiz en dar günlerinde bile, bize imkânlarının müsaade ettiği kadar her türlü malzeme yardımından geri kalmamışlar ve onların yaptıkları yardımdan başka olarak Amerika da bize icar ve iareden yardımlarda bulunmuştur. Arkadaşlar müttefikimiz İngiltere ittifak çerçevesi dâhilinde bizden Almanya ile siyasi ve iktisadi bilcümle münasebatımızın kesilmesini istemiştir. Birleşik Amerika Hükümeti İngiliz talebini desteklemiştir. Hükümetiniz bu talebi inceden inceye tetkik ederek bunun ittifak çerçevesi dâhilinde ve haklı bulunduğunu görmüştür ve müspet cevabını Meclisin kabulüne arz etmeyi kararlaştırmıştır. Bu yüzden doğacak güçlüklerle karşı koymak için de iktiza eden iktisadi ve malî yardım ve askerî malzeme istenmiştir... müspet cevabımızı Londra büyük bir memnunlukla karşılamıştır. İki gün sonra İngiltere Büyük Elçisi Hariciyeye imzalı bir

⁵³ Aydın, "1945-1960: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2," 462, Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 315.

⁵⁴ Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 315.

⁵⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950*, 372.

mektupla bu kararımızın Türk - İngiliz ittifakının hayatiyet kudretini gösteren maddi bir delili olduğunu ifade etmiş ve bu suretle Türkiye'nin almakta olduğu kıymetli vaziyeti tebarüz ettirmiştir. Arkadaşlar, alacağınız bu karar bir harp kararı değildir. Bunun bir harp kararına munkalip olması veya olmaması karşı tarafın alacağı tavra bağlıdır. Türkiye Cumhuriyetinin mukadderatını elinde tutan Büyük Millet Meclisinin alacağı bu karar muhakkak ki tarihî ve büyük bir karar olacak ve vatanın hayrına ve selâmetine yarayacaktır.”⁵⁶

Müttefikler bir yandan savaşta başarılarını sürdürüp askeri işbirliklerini genişletmeye çalışırken, diğer yandan da savaş sonrasının dünyasına ilişkin toplantılarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Tarihler 7 Ekim 1944'ü gösterdiğinde Dumbarton Oaks'ta “Barışı İnşa Etmek (Building The Peace)” sloganı altında toplanan Sovyetler Birliği, İngiltere, ABD ile Çin “Uluslararası Organizasyon için Dumbarton Oaks Önerileri (Dumbarton Oaks Proposals for a General International Organization)”ni ilan etmişlerdir.⁵⁷ Bu organizasyonun temelde “uluslararası barış ve güvenliği korumak”, “ortak amaçlara ulaşmak için ulusların eylemlerini uyumlu (harmonising) hale getirmek” misyonlarıyla hareket etmeyi amaçladığı söylenebilecektir.⁵⁸

11 Şubat 1945'te düzenlenen Yalta Konferansı'nda Churchill, Roosevelt ve Stalin “barışı ve güvenliği sağlayacak uluslararası örgütün olabildiği en erken zamanda kurulabilmesi için” 25 Nisan 1945'te San Francisco'da bir konferans düzenleneceğini ilan etmişlerdir.⁵⁹ 5 Mart 1945 itibariyle “BM Konferansı (San Francisco Konferansı)” için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden ve 1942 BM Bildirisi'ni kabul eden devletlere davetiye gönderileceği açıklanmıştır.⁶⁰

⁵⁶ Saraçoğlu, “Alman Hükümetiyle İktisadi ve Siyasi Münasebetlerimizin Kesilmesine Dair Beyanatu,” 187.

⁵⁷ UN, The Dumbarton Oaks Conversations, October 7, 1944, İç. The Yearbook of the United Nations 1946-1947 (New York: United Nations, 1947) 4-9.

⁵⁸ Değirmencioğlu, *Westphalian Model*, 144.

⁵⁹ Dumbarton Oaks and Yalta Conference, 1944-1945, Erişim Tarihi, Mart 23, 2024. <https://www.un.org/ru/node/44721>.

⁶⁰ “Bizler barış ve güvenliği korumak için müttefiklerimizle mümkün olan en erken zamanda uluslararası kuruluşu kurmak için karar kıldık. 25 Nisan 1945'te Dumbarton Oaks'ta yapılan

II. Dünya Savaşı boyunca savaş dışı kalmayı tercih eden Türkiye, Churchill, Roosevelt ve Stalin'in aldığı karar doğrultusunda BM Konferansına çağrı sonrasında, savaş sonrası düzenin kurucu aktörleri arasında yer alma kaygısıyla 24 Şubat 1945 tarihinde TBMM'de "Almanya ve Japonya'ya harb ilanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye'nin katılmasına dair karar" alındığı Resmi Gazete'de ilan edilmiştir.⁶¹

Görsel-1: TBMM Kararı-Almanya ve Japonya'ya harb ilanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye'nin katılmasına dair

T. B. M. M. KARARI

Almanya ve Japonya'ya harb ilânına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşik Milletler Beyannamesine
Türkiye'nin katılmasına dair

Karar No: 1452

Başbakanın ve Hariciye Bakanının verdiği izahat dinlendikten sonra Cumhuriyet Hükümetinin teklifi ve hile Almanya ve Japonya'ya harb ilânına ve aynı zamanda 1 Ocak 1942 tarihli Birleşik Milletler Beyannamesine Türkiye'nin katılmasına (401) oyla yani mevcudun ittifakıyla karar verilmiştir.

23/2/1945

Savaşın neredeyse sonuna gelinmişken alınan bu karar ve zamanlaması Türk dış politikası açısından oldukça önemli olmakla birlikte, TBMM'de kararın görüşüldüğü 23 Şubat 1945 günü Şükrü Saraçoğlu tarafından yapılan konuşma da hayli dikkat çekicidir:

"Arkadaşlar,

resmi konuşmalarda ortaya konulan öneriler bağlamında, böyle bir organizasyonun tüzüğünün hazırlanması için Birleşmiş Milletler Konferansının ABD'deki San Francisco'da toplanması için çağrıda bulunduk." Letter Inviting Delegates to the United Nations at San Francisco, February 28, 1945, Erişim Tarihi, Mart 23, 2024, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/letter-inviting-delegates-the-united-nations-conference-san-francisco>; San Francisco Conference, 1945, Erişim Tarihi, Mart 23, 2024, <https://www.un.org/ru/node/44721>.

⁶¹ Almanya ve Japonya'ya Harp İlanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye'nin Katılmasına Dair Karar, Karar No.1452, RG. 24.02.1945, S. 5940.

İnsanlık tarihinin son yıllarında birtakım insanlar türedi. Bunlar, bayraklarını üstün ırk ve hayat sahası gibi saçmalarla süslediler. Bununla da kalmayarak, bütün hak ve adalet kaidelerini çiğneyerek küçük ve masum milletleri, birer birer boyunduruk altına almaya başladılar ve dünyayı kapkara bir zindan haline soktular. Bu manzara karşısında insanlığı, medeniyeti, hürriyeti ve demokrasiyi kurtarmaya çalışan büyük devletler, birbiri ardınca silahlara sarıldılar ve büyük, ağır ve uzun fedakarlıklar sayesinde dünyaya yeniden yaşamak ümidi verdiler.

Türk Cumhuriyeti, ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü, silahını ve kalbini Demokrat Milletlerin yanına koydu ve bugüne kadar Meclis olarak ve Hükümet olarak aldığı kararlarla aynı istikamette yol aldı. Bugün, bir adım daha atarak insanlığı, medeniyeti, hürriyeti, istiklali, demokrasiyi kurtarmak ve harb mücrimlerini şiddetle cezalandırmak isteyenlerin arasına katılmak ve harp ortakları içinde öteden beri fiilen işgal ettiğimiz yeri bu defa da resmen doldurmak istiyoruz. Bunu temin için de dünya ve insanlık menfaatlerine uygun olduğu kadar milli menfaatlerimize de uygun olarak Almanya ve Japonya'ya harb ilan etmek istiyoruz."⁶²

Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilanının dünyayı yeniden inşa etmek durumunda olan Batılılara katılmak gayesinin yanında Ortaylı, dünya savaşı sonrasında Nazi Almanya'sına yeterince karşı olmamak töhmetinden kurtulma amacının da bulunduğunu ifade etmektedir.⁶³ San Francisco'ya giderek BM Şartı'nı kabul etmekle birlikte yeni dünyanın kurucu ortakları arasında yer bulan Türkiye, yeni dünyanın demokratik değerlerine uygun bir sistemi de taahhüt etmiştir.⁶⁴ Nitekim San Francisco'daki konferansa katılan bir Türk delegesinin Reuters Ajansı muhabirlerine verdiği demeç bunu doğrulamaktadır. Karpat'ın aktardığı üzere Türk delegesi tarafından verilen ilgili demeçte, Cumhuriyet rejiminin siyasi bakımdan kesinlikle modern demokrasi yolunda

⁶² Türkiye Büyük Millet Meclisinin 23/02/1945 tarihli toplantısında Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından verilen söylev, RG. 24.02.1945, S. 5940.

⁶³ İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi* (İstanbul: Kronik Kitap, İstanbul, 2018) 114.

⁶⁴ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010) 229; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021), 337.

ilerlediği, Türk anayasasının en ileri memleketlerin anayasalarıyla kıyaslanabileceği, hatta bazılarında üstün bile olduğu belirtilmiş ve savaştan sonra Türkiye'de her türlü demokratik akımın gelişimine izin verileceği ifade edilmiştir.⁶⁵

24 Şubat 1945 itibariyle savaş dışı pozisyonundan resmen çıkan ve Nisan 1945'te San Francisco'da gerçekleştirilecek olan BM Konferansı'na katılmak üzere gün sayan Türkiye, savaş ilanının üzerinden henüz bir ay geçmemişken savaşın başından beri en büyük çekincelerinden biriyle yüz yüze gelmek zorunda kalmıştır. Tarihler 19 Mart 1945'i gösterdiğinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türk Hükümeti ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945'te bitecek olan Türkiye Sovyetler Birliği Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan "derin değişiklikler"den dolayı yenilenmemesi konusundaki isteğini Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirmiştir.⁶⁶ Uzun yıllardır Türk dış politikasının temeli olan ve iki devlet arasında dostluğun ve saldırmazlığın bir simgesi haline gelmiş olan bu pakta Türkiye, çok önem verse de⁶⁷ Sovyetler Birliği, dostluk politikasının devamı için birtakım değişiklikler istemiştir. Türk- Sovyet doğu sınırında değişiklik, herhangi bir saldırı karşısında ortak savunmayı sağlamak üzere Boğazlar'da Sovyetler'e üst verilmesi ve Montrö Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesini içeren bu değişiklikler Türkiye'yi fazlasıyla zora sokabilecek nitelikte olmuştur.⁶⁸

Sovyetler Birliği'nin uzun yıllardır devam eden Saldırmazlık Paktı'nı yenilemeye yanaşmaması, yenilemek için Türkiye'den ciddi tavizler istiyor olması, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı süresince takındığı denetimli tarafsızlık stratejisini değiştirmesinde mihenk taşı vazifesi görmüştür. Süreç içerisinde Türkiye'nin Batı'ya daha yakın durması, Sovyetler Birliği'nin Saldırmazlık Paktı noktasında süreci zora sokması birbirinden beslenen bir döngüyü ve sebep-sonuç ilişkisini oluşturuyorsa da, Türkiye bu süreçte Sovyet tehdidini de göze alamayarak süreç içerisinde zaten ilerlemiş olan Batı ile ilişkileri yakınlaşmayı da

⁶⁵ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi 229.

⁶⁶ Sander, Siyasi Tarih: 1918-1994, 252.

⁶⁷ Sander, Siyasi Tarih: 1918-1994, 252.

⁶⁸ Sander, Siyasi Tarih: 1918-1994, 252.

dikkate alarak, Savaş içerisinde yerini sağlamlaştırma güdüsü ile hareket etme yolunu tercih etmiştir.

Türkiye'nin ABD merkezli Batı'ya yaklaşmaya başlaması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikasını değiştirmesine neden olmuştur. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmeme gerekçelerinden biri olan Sovyetler Birliği tehdidi var gücüyle ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan "derin değişiklikler" sebebiyle yenilenmemesine karar verilen dostluk politikasının devamı için Türkiye'den istediklerinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri sürdürdüğü dış politikasıyla hiçbir surette bağdaşmayacak ölçüde olduğu ifade edilebilecektir.

Türkiye, bir süre müzakereleri sürdürmekle birlikte, Sovyetler Birliği'nin isteklerini kabul etmeyip, Nisan 1945'te toplanan BM Konferansı'na katılarak Batılı devletlerden yana olan tarafını netleştirmiştir. Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek BM Bildirisi'ni kabul eden devletlerin katılımıyla toplanan "Uluslararası Örgütlenme Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı (The United Nations Conference on International Organization)", ABD Başkanı Harry S. Truman'ın konferansın önemine binaen "tarihte daha önce San Francisco'da açacağımız konferanstan daha önemli ve gerekli bir toplantı yapılmadığı" ifadesiyle başlamıştır.⁶⁹

"Biz Birleşmiş Milletler halkları (We the people of United Nations)" ifadesiyle başlayan ve BM'nin anayasası olarak kabul edilen⁷⁰ BM Şartı, 26 Haziran 1945'te San Francisco Konferansı'nda 50 ülke tarafından imzalanarak 24 Ekim 1945 itibariyle yürürlüğe girmiştir. Yalta Konferansı'nda belirtilen şartlara uygun olarak Almanya ve Japonya'ya harp ilan eden ve BM Bildirisi'ni kabul ettiğini ilan eden Türkiye, dönemin başbakanının ifadesiyle savaşın başından beri fiilen var

⁶⁹ Harry S. Truman, "Adress to the United Nations Conference in San Francisco," Erişim Tarihi Mart 1, 2024 <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-united-nations-conference-san-francisco>,

⁷⁰ Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Teorisine Giriş*, (İstanbul: Beta Yayınevi, 1997) 227; Bardo Fassbender, "The Charter of the United Nations as a World Constitution," *Colombia Journal of Transnational Law*, 36 (1998): 529-620; Michael W. Doyle, "Dialectics of a global constitution: The struggle over the UN Charter", *European Journal of International Relations* 18, no.4 (2012): 601-624.

olduğu tarafı resmen ilan etmiş ve böylece BM'nin kurucu üyeleri arasında yer almayı başarmıştır.

II. 1945 SONRASINDA TÜRKİYE VE BATI BLOKU İLİŞKİSİ

A. ABD Yardımları ve Liberal Değerlerin Benimsenmesine İlişkin Türk Kamuoyundaki Tartışmalar

19 Mart 1945 itibariyle Sovyetler Birliği ile arasındaki Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması Sovyetler'in "değişen koşulları" öne sürerek bitirmesinden ve yeni bir antlaşma yapılması için yayımlacı emelleri doğrultusunda Boğazlar'ın yönetiminde ve sınırlarda birtakım değişiklikler istemesi dolayısıyla yeniden yapılmamasından ötürü Türkiye-Sovyetler ilişkisinde derin bir kopuş meydana gelmiştir. Bunun üzerine savaş sonrasında Stalin, Batılılar nezdinde Türkiye aleyhinde propagandalar yapmaya başlamıştır. Türkiye'nin savaşa geç katılması, savaş sırasında Almanlar ile ticari ilişkilerini sürdürmesi Stalin'in Türkiye aleyhine kullandığı konular olmuştur.⁷¹ Batılıların Sovyetler ile ipleri koparmadıkları dönemde Türkiye kısa da olsa bir süreliğine uluslararası alanda bir yalnızlık dönemi geçirmiştir.⁷² Fakat zamanla Türkiye, Batı ile özellikle Nisan 1946 itibariyle ABD ile bir yakınlık dönemine geçiş yapmıştır.

1945 Temmuz'unda Potsdam Konferansı'nda bir araya gelen ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği, başta Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da üs elde etme çabası karşısında meydana gelen gerginlik olmak üzere⁷³ çeşitli sorunları çözmeye başarılı olamamış, üç büyükler arasındaki güvensizlik ortamı belirginleşmiş, özellikle ABD ve İngiltere arasındaki işbirliği güçlenerek Sovyetler'e güç gösterme eğilimi güç kazanmaya başlamıştır.⁷⁴

Savaş sonrası dünyada birtakım kopuşların yaşandığı, yavaş yavaş Doğu ve Batı Bloklarının oluşmaya başladığı dönemde ABD Donanmasına bağlı Missouri

⁷¹ Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, 240.

⁷² Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, 240.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 317.

⁷⁴ Cüneyt AKALIN, "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı," *Yakın Dönem Türkiyat Araştırmaları*, 3 (2013): 2.

Zırhlısı'nın 5-9 Nisan 1946'da Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret büyük önem arz etmektedir. Kasım 1944'de vefat eden Türkiye Cumhuriyeti'nin Washington elçisi Münir Ertegün'ün naaşı savaş yılları içerisinde Türkiye'ye götürülememiş, Washington'daki Arlington Ulusal Mezarlığı'nda muhafaza edilmiştir.⁷⁵ Savaş bittikten sonra diplomatik geleneklere uygun olarak Ertegün'ün cenazesinin bir savaş gemisi ile Türkiye'ye yollanmasına karar verilmiştir. Truman'ın da onayıyla Türkiye'ye doğru yola çıkan Missouri, ABD ve Türk basınında geniş yer bulmuş, ardından dönemin siyasi konjonktürüyle bağlantılı olarak Yunanistan ve İtalya'ya uğrayarak ABD'ye geri dönmüştür.⁷⁶

Missouri ziyaretinin ABD'nin Türkiye'ye yönelik bir dayanışma ve yakınlaşma göstergesi⁷⁷ olmakla birlikte Washington'un o sıralarda dünyaya egemen olmak için büyük bir çekişme içine girdiği Sovyetler Birliği'ne yönelik bir tehdit mesajı da ifade ettiği söylenebilecektir.⁷⁸ Türkiye açısından ise Missouri çıkarılması oldukça önemlidir. Türkiye'nin 1940'lı yılların ikinci yarısında ABD ile siyasi-ekonomik-askeri-kültürel ilişkilerini hızla geliştirdiği, BM'nin bölgesel bir prototipi olarak oluşturulan Avrupa Konseyi'nin 1949 yılı itibariyle üyesi olduğu, 1950'lerde NATO'ya girerek Batı ile çok yönlü bir bütünleşmeyi gerçekleştirdiği düşünülürse, Missouri'nin Nisan 1946'daki ziyaretinin bu sürecin başlangıç noktasını oluşturduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.⁷⁹

Batı Bloku ile yakınlaşmanın Türkiye tarafından görünen ikinci somut basamağını Truman Doktrini oluşturmaktadır. Dönemin ABD Başkanı Harry Truman II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı müttefiklerin savaş yaralarını sardığı bir dönemde Sovyetler'in jeopolitik alanını sınırlandırmak için 12 Mart 1947'de Kongre'de bir dış politika doktrini açıklamıştır.⁸⁰ Kongre'deki görüşmeler

⁷⁵ AKALIN, "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı," 2.

⁷⁶ AKALIN, "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı," 13.

⁷⁷ Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, 240.

⁷⁸ AKALIN, "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı," 1.

⁷⁹ AKALIN, "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı," 1.

⁸⁰ Keyman'ın ifade ettiği üzere; 24 Şubat 1947'de İngiltere'nin, Türkiye ve Yunanistan'ı kast ederek "sıcak hat" dediği bölgedeki etki politikasından çekildiğini ABD'ye bildirmesi sırasında Sovyet ordusu Romanya ve Bulgaristan'ı işgal etmiş, Yunanistan'daki iç savaşı ise komünistlerin

esnasında Türkiye'nin geleceğinin de en az Yunanistan'ın geleceği kadar "bağımsız ve ekonomik olarak iyi bir konumda" olacağına ilişkin kanısı ifade edilerek⁸¹, Yunanistan ile Türkiye üzerindeki olası bir Sovyet etkisi ve komünist bir ihtilali, Ortadoğu ve Avrupa'yı tehlikeye sokacağından bu iki ülkenin desteklenmesi için 400 milyon dolarlık askeri ve ekonomik yardım yapılması ve askeri ve sivil danışmanlar gönderilmesine karar verilmiştir.⁸² Truman Doktrini sayesinde hem bu ülkelerdeki Sovyet tehdidi önlenerek yerine ABD etkisi gelecek, hem de Amerikan savaş malzemesini ABD'ye geri götürme sorunu ortadan kalkacaktı.⁸³

Yardım Kanunu'nun görüşüldüğü Amerikan Kongresi'ni yakından izleyen Türk Hükümeti, Kongre'de Türkiye'deki demokrasiye dair belirtilen olumsuz görüşleri birer eleştiri olarak kabul edip Batı ile daha sıkı ilişkiler kurma

kazanma ihtimali doğmuştur. Bu durumda Türkiye ve özellikle Boğazların olası bir Sovyet kuşatması altına girme tehlikesi ve Yunanistan ve Türkiye'nin kaybedilmesi durumunda, bağımsızlıkları yeni kazanan ve siyasi olarak henüz dengeye kavuşamamış olan Ortadoğu'nun Sovyet etkisi altına girmesi, böylece Sovyet donanmasının da Akdeniz'e inme tehlikesi doğabilecektir. Bu durumundan kurtulabilmek için Truman, Yunanistan ve Türkiye'nin desteklenmesi gerekliliğini dikkate alarak yardım programı oluşturmuştur. E. Fuat Keyman, "Truman Doktrini ve Marshall Yardımı," İç. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, ed. Yekta Saraç, 4.Cilt, (Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları, 2022) 276.

⁸¹ Harry Truman Amerikan Kongresi'ne 12 Mart 1947'de gönderdiği mesajda şöyle ifade eder: "Bağımsız ve ekonomik olarak sağlam bir devlet olarak Türkiye'nin geleceği, dünyanın özgürlükçü halkları için Yunanistan'ın geleceğinden daha az önemli değildir. Bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar, Yunanistan'ınkinden oldukça farklıdır. Türkiye, Yunanistan'ı kuşatan felaketlerden kurtulmuştur. Bununla birlikte savaş sırasında Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere Türkiye'ye maddi yardımda bulunmuştur. Türkiye'nin şu anda desteğimize ihtiyacı var. Savaştan bu yana Türkiye, ulusal bütünlüğünün korunması için gerekli olan bu modernizasyonu gerçekleştirmek amacıyla Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden mali yardım istemiştir. Bu bütünlük, Ortadoğu'da düzenin korunması için elzemdir." Harry Truman, "Recommendation for Assistance to Greece and Turkey Address to The President of the United States," Erişim Tarihi, Mart 31, 2024 <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine#transcript>.

⁸² Keyman, "Truman Doktrini ve Marshall Yardımı," 276.

⁸³ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1," İç. *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) 484.

zorunluluğunun farkına varmıştır.⁸⁴ Batı'ya entegre olma sürecinde en önemli noktalardan biri olan Truman Doktrini, sadece Türkiye'ye yönelik ekonomik ve askeri yardımları değil, aynı zamanda Türkiye'nin ABD'ye yönelik güveni sağlamlaştırdığı bir süreci de ifade etmektedir. Truman Doktrini sayesinde ABD yardımlarından yararlanan ve Batı Bloku'ndaki yerini iyice sağlamlaştıran Türkiye, aynı zamanda siyasal ikliminde de önemli değişiklikleri sağlamıştır. Truman Doktrini vasıtasıyla Türk siyasal hayatında meydana gelen dönüşüm karşısında Cumhurbaşkanı İnönü, o dönemde Associated Press muhabirine verdiği demeçte Amerikan yardımının demokrasiyi savunmak yolunda bir adım olduğunu ve Türkiye ile Birleşik Devletler arasında daha sıkı ilişkiler kurulmasının Türkiye'deki demokrasinin sağlam bir şekilde yerleşmesine yardım edeceğini ifade etmiştir.⁸⁵

Truman Doktrini'ni Nisan 1948'de yürürlüğe giren ABD'nin asıl ekonomik girişimi olarak nitelendirilen Marshall Yardımı izlemiştir.⁸⁶ Batı Avrupa'yı ayağa kaldırarak dünya ticaretine kazandırmayı, yardım alan ülkelerin ekonomilerini denetlemeyi ve ABD ekonomisini canlandırarak mallarına pazar sağlamayı amaçlayan ve "Avrupa'daki ekonomik ve siyasi krize ABD'nin cevabı"⁸⁷ olarak

⁸⁴ U.S. "Congressional Record: 80th Congress First Session," Erişim Tarihi, Mart 28, 2024 <https://www.congress.gov/bound-congressional-record/1947/03/12/daily-digest>. Bununla birlikte Türkiye'ye yardım konusu ABD basınında ateşli tartışmalara sebep olmuştur: "... ateşli tartışmalar dikkati Türkiye'ye ve Türkiye'nin siyasi rejimi üzerine çekmişti. Bir çok mektupta ve Amerikan gazetelerinde çıkan başmakalelerde yardımın istibdada karşı demokrasiyi korumak amacını güttüğü, oysa Türkiye'de demokrasinin mevcut bulunmadığı belirtiliyordu... Nihayetinde Amerikan Kongresi, Yardım Kanunu'nu isteksizce de olsa kabul etti; Türk siyasi rejimini tutmak arzusundan ziyade uluslararası durumun bu kanunu gerektirdiği duygusu vardı." Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 276.

⁸⁵ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 276; Cumhuriyet: "Cumhurbaşkanı İnönü Beyanatu," Erişim Tarihi, Mart 28, 2024 <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1947-05-13/0>.

⁸⁶ Keyman, "Truman Doktrini ve Marshall Yardımı," 276; Akdevelioğlu ve Kürkcüoğlu, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1," 485.

⁸⁷ "The Political and Economic Crisis in Europe and The United States Repsonse," *Foreign Relations of the United States, 1947, The British Commonwealth*; Europe, III, Erişim Tarihi, Nisan 2, 2024 https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v03/pg_197.

ifade edilen Marshall Planı⁸⁸, dönemin Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde verdiği bir nutukla açıklanmıştır.⁸⁹ Tüm dünyayı derinden etkileyen Dünya Savaşı dolayısıyla Avrupa'nın büyük ölçüde yıprandığını ifade eden Marshall, Avrupa'nın üç veya dört yıl boyunca mevcut ödeme gücünden çok daha fazla başta Amerika olmak üzere yabancı ülkelerden yardıma ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Aksi halde Avrupa'nın ciddi boyutta ekonomik, sosyal sorunla ve siyasal bozulma ile karşılaşma ihtimali ortaya konulmuştur. Marshall'ın ifadesiyle çare Avrupa'nın içinde bulunduğu kısır döngüyü kırmak ve Avrupa halkının kendi ülkelerine ve bir bütün olarak Avrupa'nın ekonomik geleceğine olan güvenini yeniden tesis etmektir.⁹⁰ Türkiye'nin girişimleri sonucu Truman Doktrini ile yapılan yardımın yeterli olmadığına ikna olan ABD, imzalanan ekonomik işbirliği antlaşmasıyla Marshall yardımı kapsamına Türkiye'yi de dahil etmiştir.⁹¹

Siyasi alanda Truman Doktrini ile başlatılan, ekonomik alanda Marshall Yardımı ve Amerikan dış borç/yardımlarıyla ve yapısal uyum önerileriyle sürdürülen, savaş sonunda yeni bir "dünya düzeni" kurmayı amaçlayan "Pax Americana" olarak adlandırılan bu düzen askeri alanda 1949 yılında imzalanan Kuzey Atlantik Antlaşması ile kurulan NATO vasıtasıyla devam ettirilmiştir.⁹² Kurulduğu yıl ABD Kongresi tarafından Sosyalist Blok'a karşı geniş çaplı bir

⁸⁸ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1," 486.

⁸⁹ George C. Marshall, "The 'Marshall Plan' speech at Harvard University, 5 June 1947," Erişim Tarihi: Mart 31, 2024 <https://www.oecd.org/general/themarshallplanspeechatharvarduniversity5june1947.htm#:~:text=It%20is%20logical%20that%20the,%2C%20poverty%2C%20desperation%20and%20chaos.>

⁹⁰ George C. Marshall, "The 'Marshall Plan' speech at Harvard University, 5 June 1947," Erişim Tarihi: Mart 31, 2024 <https://www.oecd.org/general/themarshallplanspeechatharvarduniversity5june1947.htm#:~:text=It%20is%20logical%20that%20the,%2C%20poverty%2C%20desperation%20and%20chaos.>

⁹¹ İsmail Efe, "NATO ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri," *History Studies International Journal of History* 11, no.2 (2019): 607.

⁹² Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1," 485.

ambargoyu öngören “İhracatı Dengeleme Yasası” ile desteklenen NATO, Doğu Bloku ’nu “çevreleme” ve “püskürtme” politikasını içermektedir.⁹³

Kuruluş tarihinde üyeliğe kabul edilmeyen Türkiye, NATO’ya girerek uluslararası alandaki tarafını netleştirmek için çabalarken⁹⁴, Avrupa’da Birleşik bir Avrupa idealinin gerçekleştirilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Henüz savaş devam ederken, düşmanlıklar sona erdiğinde Avrupa’nın bir araya gelmesine yönelik inancını iki kez dünya kamuoyuna açıklayan Winston Churchill’in ifadesiyle “Avrupa Konseyi (Council of Europe)”⁹⁵, 5 Mayıs 1949’da Londra’da imzaya açılan “Avrupa Konseyi Statüsü” ile kurulmuştur. Belçika, Danimarka, Fransa, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İsviçre ve Birleşik Krallık’ın imzasıyla 3 Ağustos 1949’da yürürlüğe giren Statü⁹⁶ ile oluşturulan Avrupa Konseyi, esasen BM Şartı’nın 52.maddesi gereği⁹⁷ BM organizasyonu ile uyumlu bir gaye güderek⁹⁸ “Birleşik Avrupa Ülküsü”nü dile getirmiştir. Bütün

⁹³ Akdevelioğlu ve Kürçüoğlu, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1,” 486.

⁹⁴ Türkiye 17 Ekim 1951 tarihinde Kuzey Atlantik Antlaşması’na taraf olarak NATO’ya dahil edilmiştir. NATO, “Resolution on the accession of Greece and Turkey to the North Atlantic Treaty,” Erişim Tarihi, Nisan 3, 2024 <https://www.nato.int/docu/review/articles/2012/02/15/the-historic-document-confirming-greece-and-turkey-joining-nato/index.html>.

⁹⁵ Council of Europe Parliamentary Assembly, “Origins and History,” Erişim Tarihi, Nisan 3, 2024 <https://www.coe.int/en/web/tbilisi/the-coe>,

⁹⁶ Statute of Council of Europe, “Charts of Signatures and Ratification of Treaty 001,” Erişim Tarihi, Nisan 3, 2024 <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=001>.

⁹⁷ “İşbu Antlaşma’nın hiçbir hükmü, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin olup, bölgesel anlaşma ya da kuruluşların varlığına engel değildir; yeter ki bu antlaşma ve bu kuruluşların çalışmaları Birleşmiş Milletler’in amaç ve ilkeleri ile bağdaşır olsun.” BM Şartı, m.52, Erişim Tarihi, Nisan 3, 2024 https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf.

⁹⁸ Winston Churchill’in onursal başkanlığında toplanan “Uluslararası Avrupa Birliği Hareketleri Komitesi” tarafından 7-10 Mayıs 1948’de Lahey (The Hague/Den Haag)’da gerçekleştirilen Avrupa Kongresi’ne Churchill toplantının BM organizasyonu ile uyumlu bir gaye güttüğünü ifade ederek başlar: “Burada yaptığımız veya planladığımız hiçbir şey, Birleşmiş Milletler’in dünya organizasyonunun üstün yetkisiyle çelişmez. Aksine, savaşta da ilan ettiğim gibi, her zaman inanmışımdır ki, bir Avrupa Konseyi, ikincil olmakla birlikte dünya organizasyonunun önemli bir bölümüdür. Büyük sorumlulukların olduğu zamanlarda, ikincil olmak koşuluyla,

insanlığı derinden etkileyen Dünya savaşları, totalitarizm ve Nazizm uygulamaları, soykırım, insan hakları ihlalleri ve Sovyet modeline karşı demokrasi, liberalizm, insan hakları ve özgürlükleri savunmak ve BM'nin bölgesel bir prototipi olarak ortak bir siyasi bloku ortaya çıkarmak için oluşturulan Avrupa Konseyi, hem Sovyet geleneğine bir tepki hem de faşist uygulamalardan bir aklanma girişimi olarak ifade edilebilecektir.⁹⁹

Milletlerarası işbirliğini, barışın güçlendirilmesini, birey özgürlüğü, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü prensiplerine bağlı olarak aynı duyguları benimseyen Avrupa ülkeleri arasında sıkı bir birlik kurulması amacıyla¹⁰⁰ oluşturulan Avrupa Konseyi Statüsü'nü, 8 Ağustos 1949 tarihi itibarıyla imzalayan Türkiye, Avrupa Konseyi'ne dahil olmuştur.¹⁰¹ Konsey'in ortak hareket hattına gecikmeksizin dahil olan Türkiye, arzulan ortaklıkta temel araç olarak kabul edilen insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi¹⁰² noktasında çaba göstermeyi kabul etmiştir.¹⁰³ Nitekim Statü'nün 3.maddesi gereği Avrupa Konseyi'nin her üyesi gibi Türkiye de "hukukun üstünlüğü prensibini ve yasal yetkisi altında bulunan her şahsın insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanma prensibini" kabul ederek, bu gayenin güdülmesine "samimi ve fiili bir surette katılmayı" taahhüt etmiştir.¹⁰⁴

birçok bölgesel konsey olması gerektiğini ve bunların dünya organizasyonunun ihtisamlı ve sarsıntısız şekilde kurulmasını sağlayacak muazzam sütunları şekillendirmesi gerektiğini düşünmüşümdür." Winston Churchill, "Birleşik Avrupa," Erişim Tarihi, Nisan 3, 2024 <http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/birlesik-avrupa.html>, Değirmencioğlu, *Westphalian Model*, s.224.

⁹⁹ Ali Servet Öncü ve Erkan Cevizliler, "Avrupa Bütünleşmesi İçin Önemli Bir Adım: "Avrupa Konseyi" ve Türkiye'nin Konseye Üyeliği Meselesi," *Gazi Akademik Bakış* 7, no.13 (2013): 23.

¹⁰⁰ Avrupa Konseyi Statüsü, Erişim Tarihi, Nisan 3, 2024 https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020093815001_tur.pdf.

¹⁰¹ Avrupa Konseyi'nin Kurulması Hakkında İmzalanmış Olan Statünün Onanmasına Dair Kanun, Kanun No. 5456, Kabul Tarihi: 12.12.1949, RG. 17.12.1949, S. 7382.

¹⁰² "Bu gayeye, Konsey organları vasıtasıyla, ortak çıkarları ilgilendiren sorunların incelenmesi, anlaşmalar akdi ve ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel, yasal ve idari alanda bir ortak hareket hattının kabulü ve insan hakları ile temel özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesiyle varılacaktır." Avrupa Konseyi Statüsü, m.1/b.

¹⁰³ Değirmencioğlu, "Klasik Egemenlik Anlayışında Bir Kırılma: 'Pozitif Yükümlülük Doktrini' ve Türkiye'ye Yansıması," 70.

¹⁰⁴ Avrupa Konseyi Statüsü, m.3.

Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne üyeliği, ulusal düzeydeki siyasi reformları hızlandırmıştır. Söz konusu yasal ve siyasal reformlar ile politika değişiklikleri, Konsey üyesi bir ülke olmanın ve uyumlaşma sürecinin de birer gerekliliği olarak Avrupa Konseyi'nin temel değerleri olan demokrasi, hukukun üstünlüğü ile insan hakları odağında şekillenmiştir. Bu noktada Türkiye, demokratikleşmenin, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve evrensel değerler olarak insan haklarının mevzuata ve politikalara eklenmesi sürecine hızla giriş yapmıştır.

1945 sonrasında Batı ile yakınlaşma sürecine giren Türkiye, gerek ABD yardımlarının gerek NATO'nun gerekse Avrupa Konseyi üyeliğinin etkisiyle, iç politikasında önemli değişikliklere gebe bir döneme geçiş yapmıştır. Savaşın ardından dahil olduğu örgütler, taraf olduğu antlaşmalarla tarafını netleştiren Türkiye, Batı Blokuna eklenmek için sadece atılan imzaların yeterli olmadığını bilinciyle hareket etmiştir. Yeni düzene entegre olabilmek için ulusal politikasında ve mevzuatında gerekli değişiklikler yapılması gerektiğinin farkındalığı ve içeriden yükselen seslerin etkisiyle önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir.

B. Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve İnsan Haklarını Eklelemeye Yönelik Mevzuat Değişiklikleri

Egemenliğin halka ait olduğu ve halk adına TBMM tarafından kullanıldığı temel düşüncesi üzerine kurulan Cumhuriyet rejimi, kurulduğu günden II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürekli bir savaş hali, olağanüstü durumlar içerisinde kendisini idame ettirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda 1921 Anayasası ile yasamanın üstünlüğüne dayanan Meclis Hükümeti sistemi benimsenmiş, Cumhuriyetin kurulması ile birlikte hazırlanan 1924 Anayasası ile Parlamenter Hükümet sistemine geçiş yapılmıştır. Bununla birlikte seçimler ve hükümetin Halk Partisi'nin kontrolü altında olması dolayısıyla pratik olarak 1923-1946 yılları arasındaki tek parti devrinde bütün kuvvet yürütme organının elinde toplanmıştır.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950, 371.

1946'dan sonraki liberalizasyon süreci, her şeye muktedir devlet kavramının birey yararına değiştirilmesi yolunda isteklere yol açmıştır.¹⁰⁶ Bu isteklerle öncelikle devletin dayandığı felsefeyi dönüştürmesi, devletin iktisadi alanda sınırlandırılması insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokratik değerler başta olmak üzere liberal değerlerin benimsenmesi gayesi güdülmüştür. Bu gayenin benimsenmesinde savaş ertesinde esen rüzgarın demokrasi cephesinden esmesi ile birlikte birtakım uluslararası gelişmeler elverişli bir ortam hazırlamıştır.¹⁰⁷

Dünya Savaşı'nı ve olağanüstü dönemleri atlatan fakirleşmiş bir halk ile birlikte 23 yıllık iktidarında yıpranan tek parti, Türkiye'nin yönünü demokrasi talep eden Batı Blokuna çevirmesinin ardından, içeriden ve dışarıdan gelen bu talepleri gerçekleştirmek için yeni arayışlara girmiştir. Savaşın son yıllarına rastlayan bu gelişmeler, ülkenin hızlı bir değişim sürecine girmesini sağlamıştır.¹⁰⁸ Savaştan sonra Batı Bloku'nun içinde yer almak isteyen Türkiye, mevcut yasal düzenlemelerini gözden geçirerek yeni bir demokratik açılım yapmak istemiş, Basın Kanunu, Cemiyetler Kanunu ve Seçim Kanunu'nu değiştirmekle işe başlamıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950, 372.

¹⁰⁷ Bununla birlikte müttefikler Türkiye'nin siyasal rejiminden çok, güçlü ve istikrarlı olmasıyla ilgileniyorlardır. Nitekim ABD Başkanı Truman 1946 yılında Senato'daki konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır: "Harp tehlikesinin henüz zail olmadığı böyle bir sırada Türkiye'nin harp politikasına göre iç idaresini yürütmesi gerekirken, çok partili hayata atılması tecrübesine girişmesini, zamansız bir icraat şeklinde vasıflandırıyoruz." GİRİTLİOĞLU, Fahir: Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii Cilt. 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s.164. Tanör, içeride tek partili rejimin artık dar geldiğini, ama bunu değiştirecek bir muhalefetin bulunmadığını; dış dünyada ise Türkiye'de çok partililik için elverişli bir ortam doğduğunu ama bunun ötesinde bir baskının söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, 338.

¹⁰⁸, Kürşat Birinci, "Terakkici Muhafazakar Bir Mütefekkirin Sivil Toplum Tecrübesi: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti," *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 14, no.52 (2017): 178.

¹⁰⁹ M. Korkud Aydın, "An Association Lost in The Search For Democracy of Turkey After The Second World War: Human Rights Association (1946)," *International Journal of Social Science Research* 6, no.2 (2017): 84.

1938 tarihi Cemiyetler Kanunu, cemiyetlerin ve siyasi cemiyet olan partilerin faaliyete geçebilmesini, “tescil” şartına bağlayarak¹¹⁰, siyasi partilerin kurulması için bir izin sistemi öngörmekteydi. Bu Kanun kapsamında Halk Partisi dışında ilk siyasi partinin kurulmasına (Milli Kalkınma Partisi) 18 Temmuz 1945 tarihinde izin verilmiştir.¹¹¹ Aynı yıl sonuna doğru 1 Kasım 1945'te gerçekleştirilen TBMM'deki açılış konuşmasında İnönü şöyle diyecekti:

“Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletinde yakışmaz olarak, daima itham edilmiştir. Bizim tek eksikimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.”¹¹²

1946 yılına gelindiğinde Cemiyetler Kanunu'nda önemli değişiklikler yapılmıştır.¹¹³ Bunların en önemlilerinden biri, derneklerin, siyasi partilerin kurulmasında “tescil (izin)” koşulunun kaldırılması olmuştur. İzin şartının kaldırılması ve serbestlik ilkesinin kabulü ile idarenin derneklerin faaliyetlerini yasaklama yetkisi ve sınıf esasına dayalı parti kurma yasağının kaldırılmıştır.

Demokrasi adına 1946'da başlayan bu yeni süreç, birçok açıdan ülkenin hızlı ve olumlu değişimleri yaşadığı bir döneme geçmesini sağlamış, ülkenin sosyal, siyasi ve entelektüel tüm alanlarında köklü değişiklikler yaşanmıştır.¹¹⁴ Çok partili siyasa hayatta seçmenlerin eskisine nazaran geldikleri güçlü konum ve demokratikleşme yolunda verilen sözler ulusal ve uluslararası camiada

¹¹⁰ “Bir cemiyetin faaliyete geçebilmesi için ana nizamnamesinin verildiği mülkiye makamlarınca tescil olunduğuna dair bir vesika alınması şarttır.” Cemiyetler Kanunu, Kanun No. 3512, Kabul Tarihi: 26.08.1938, RG. 14.07.1938, S. 10269.

¹¹¹ 340.

¹¹² Tanör, Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri, 340.

¹¹³ Cemiyetler Kanununun Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine dair Kanun, Kanun No. 4919, Kabul Tarihi: 05.06.1949, RG. 10.06.1946, S. 6329.

¹¹⁴ Birinci, “Terakkici Muhafazakar Bir Mütefekkirin Sivil Toplum Tecrübesi: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti,” 179.

beklentilerin yükselmesine neden olmuştur.¹¹⁵ Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti, pek çok mevzuatında değişikliğe giderek özgürlükler adına ciddi adımlar atmıştır.

Seçim hukukuna ilişkin düzenlemeler bu dönemin en önemli katkılarından biridir.¹¹⁶ 1946 tarihli Milletvekili Seçim Kanunu ile getirilen tek dereceli seçim ilkesi¹¹⁷, 1950 tarihli değişikliklerle perçinlenmiştir. Esas olarak seçimlerin adil ve dürüstçe gerçekleştirilmesine imkan verecek olan yasa 1950 tarihli Milletvekilleri Seçim Kanunu'dur. Bu kanunun ilk maddesinde düzenlenen "Milletvekili seçimleri tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy, serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır" hükmü ile seçimlere yargısal güvence getirilmiştir.¹¹⁸

Düşünce özgürlüğü bağlamında bakıldığında "düşünce suçları" kaldırılmamış ve hatta daha da ağırlaştırıldığı hükümler söz konusu olmuştur (TCK 140,141, 142). Bununla birlikte 1950 tarihli Basın Kanunu daha özgürlükçü bir bakış getirene dek, basın özgürlüğünde birtakım görelî iyileştirmeler sağlanmıştır.¹¹⁹ Hükümetin dergi ve gazete kapatma yetkisi kaldırılmış, basın suçlarında azaltılmaya gidilmiş, yayın çıkarmak için gerekli ruhsat alma ve para yatırma işleri kaldırılmıştır.¹²⁰ Nitekim basın özgürlüğü konusunda 1950 genel seçimlerinden sonra çıkartılacak olan, ilk maddesinde "basın serbesttir" hükmüne yer veren 5680 sayılı Basın Kanunu daha da özgürlükçü temeller getirecektir.¹²¹

¹¹⁵ Birinci, "Terakkici Muhafazakar Bir Mütefekkirin Sivil Toplum Tecrübesi: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti," 179.

¹¹⁶ Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, 347.

¹¹⁷ Devlet Memurlarının Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne dair olan 3656 sayılı Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu Kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkındaki 4598 sayılı Kanununa ek Kanun, Kanun No. 4908, Kabul Tarihi: 29.05.1946, RG. 06.06.1946, S. 6326.

¹¹⁸ Milletvekili Seçimi Kanunu, Kanun No. 5545, Kabul Tarihi: 16.02.1950, RG. 21.02.1950, S. 7438.

¹¹⁹ Matbuat Kanununun 50 inci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Kanun No. 4935, Kabul Tarihi:13.06.1946, RG. 18.06.1946, S. 6336; Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, 348.

¹²⁰ Matbuat Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Kanun No. 4955, Kabul Tarihi: 20.09.1946, RG. 24.09.1946, S. 6416.

¹²¹ Basın Kanunu, Kanun No. 5680, Kabul Tarihi: 15.07.1950, RG. 24.07.1950, S.7564.

Düşünce ve ifade özgürlüğünün bir unsuru olarak akademik özgürlüğün sağlanması noktasında bir başka olumlu değişiklik, 1946 tarihli Üniversiteler Kanunu'nun kabulüdür. Bu kanun ile üniversitelerin idari ve bilimsel özerkliğin ve akademik özgürlüklerin tanınması oldukça önemli bir aşamayı oluşturmuştur.¹²²

1946 yılında toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanılabilmesi için izin sistemi öngören İctimaat-ı Umumiye Kanunu kaldırılmıştır.¹²³ Böylece izin sistemi terk edilmiş, bildirim sistemine geçiş yapılarak toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü konusunda liberalleşmeye gidilmiştir.

Grevin yasak olduğu ve öyle olmaya da devam ettiği Türkiye Cumhuriyeti'nde, o dönemde, çalışanların hakları konusunda kapsayıcı bir ilerleme sağlanamamış olsa da, 1947'de örgütlenme hakkı son derece dar bir çerçevede tanınmıştır¹²⁴:

"İşçi ve işveren sendikalara, sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştilal edemezler ve herhangi bir siyasi yayın faaliyetiyle iştilal edemezler ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetine vasıta olamazlar. Sendikalar milli teşekküllerdir. Milliyetçiliğe ve milli menfaatlere aykırı hareket edemezler."¹²⁵

Hukuk devletinin en önemli dayanaklarından biri olan yargılama hukukunda ise yargı bağımsızlığı ve güvenceleri konusunda ciddi eksiklikler bulunmasına rağmen önemli bir değişikliğe gidilmemiştir.¹²⁶ Bununla birlikte 1927'den beri zaten işlerliği kalmamış olan İstiklal Mahkemelerine son verilmesi amacıyla İstiklal Mehakimi Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır.¹²⁷

¹²² Üniversiteler Kanunu, Kanun No. 4936, Kabul Tarihi: 13.06.1946, RG. 18.06.1946, S.6336, m.1-3.

¹²³ İctimaatı Umumiye Kanununa Müzeyyel Kanununun Kaldırılmasına Dair Kanun, Kanun No. 4921, Kabul Tarihi: 10.06.1946, RG. 13.06.1946, S. 6332.

¹²⁴ Tanör, Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri, 348.

¹²⁵ İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun, Kanun No. 5018, Kabul Tarihi: 20.02.1947, RG. 26.02.1947, S. 6542.

¹²⁶ Tanör, Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri, 349.

¹²⁷ İstiklal Mehakimi Kanunu ile Taditlerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun, Kanun No. 5384, Kabul Tarihi: 04.05.1949, RG. 11.05.1949, S. 7204.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı sürecinde, devletler arası ilişkileri yönetip ittifaklara girerek savaş dışı politikasını korumaya çalışan Türkiye, savaşın bitimine aylar kala bu politikasını bir kenara bırakarak müttefikler yanında savaşa girmiştir. BM Şartı'nın imzaya açılacağı San Francisco Konferansı'na gidebilmek için 1942 tarihli BM Bildirisi'ni kabul eden ve Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye, dönemin şartları itibariyle ülkeye en çok fayda sağlayabileceğine kanaat getirdiği tarafın yanında olmayı tercih etmiştir.

Bu hamle ile zafere en yakın tarafta kendisine bir yer bulan Türkiye, savaş sonrası yeniden şekillenen dünya düzeninin kurucu aktörleriyle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Savaş süresince uluslararası ilişkilerde yaşanan değişim ve dönüşümlerin etkisiyle, savaşın ardından kurulan yeni düzen iki kutuplu bir süreci getirmiştir. ABD merkezli Batı Bloku ve Sovyetler Birliği merkezli Doğu Bloku arasında şekillenen yeni ilişkiler ağı, Türkiye'yi bir tarafa itmiştir.

Tarafını Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edip savaşa girerek seçen Türkiye, 1945 sonrasında Batı ile yakınlaşma sürecine girmiştir. Bu süreçte ABD yardımlarının, NATO'nun ve BM'in bölgesel bir prototipi olarak oluşturulan Avrupa Konseyi üyeliğinin etkisiyle Türkiye, iç politikasında önemli değişikliklere gebe bir döneme geçiş yapmıştır. Savaşın ardından dahil olduğu örgütler, taraf olduğu antlaşmalarla tarafını netleştiren Türkiye, Batı Bloku'na eklenmek için sadece atılan imzaların yeterli olmadığını bilinciyle hareket etmiştir. Yeni düzene entegre olabilmek için ulusal politikasında ve mevzuatında gerekli değişiklikler yapılması gerektiğinin farkındalığı ve içeriden yükselen seslerin etkisiyle, iç politikada ve mevzuatta önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir.

II. Dünya Savaşı sürecinde benimsediği savaş dışılık politikası ile birlikte bir yandan taraflar arasında titiz bir denge sistemi uygulayarak savaştan yara almadan kurtulan Türkiye, savaş sonrası yeni dünyanın aktörlerinden biri olarak savaş sürecini sonlandırmasının ardından bunun gereklerini yerine getirme yoluna girmiştir. Yeni dünyanın aktörü olarak, resmi olarak da içinde bulunduğu konumun bilinciyle, yanında durduğu Batı'nın değerlerini benimsemek ve iç hukukuna eklemek üzere, dış faktörlerin ve içeriden gelen demokratikleşme dalgasının da etkisiyle, birtakım mevzuat değişiklikleri gerçekleştirmiştir. Bu

değişiklikler Türkiye'nin çıktığı liberalleşme yolundaki ilk basamakları oluşturmuştur.

1946'dan sonra başlayan demokratikleşme süreci ile ilk etapta atılan söz konusu adımlar, 9 Temmuz 1961 tarihinde kabul edilen Anayasa ile perçinlenmiştir. 1961 Anayasası ile benimsenen temel hak ve özgürlükler rejimi ve yeni anayasaya dayanarak gerçekleştirilen mevzuat değişiklikleri, Türkiye'nin insan haklarının korunması ve güvence altına alınması yolunda başka bir çağa giriş yapmasını sağlamıştır. İnsan haklarının küresel düzlemdeki gelişime paralel olarak 1924 Anayasasına oranla 1961 Anayasasında daha geniş bir düzenleme alanı bulan temel hak ve özgürlükler, sınırlandırılması konusunda hakkın özü odağı kabul eden güvenceli bir sisteme kavuşmuştur. Savaşın ardından başlayan bu sürecin somut yansımaları gözler önüne seren 1961 Anayasası ile oluşturulan temel hak ve özgürlükler rejimi daha geniş ve kapsamlı çalışmaların konusunu oluşturacağından bu çalışma kapsamında gelecek çalışmalara yol göstermesi açısından hatırlatılmakla yetinilmiştir. Bu bağlamda söz konusu çalışma ile Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde insan hakları bağlamında kat etmiş olduğu ilk adımlar siyasi tarih ekseninde ortaya konularak yapılacak çalışmalara ışık tutulması amaçlanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift kör hakem.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek alıp almadığını belirtmemiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını belirtmiştir.

Etik Kurul Onayı: Yazar etik kurul onayının gerekip gerekmediğini belirtmemiştir.

Peer Review: Double peer-reviewed.

Financial Support: The author has not specified whether financial support was received for this study

Conflict of Interest: The author declares that there is no conflict of interest

Ethics Committee Approval: The author has not specified whether ethics committee approval was required.

KAYNAKÇA

- Akalın, Cüneyt. "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı." *Yakın Dönem Türkiyat Araştırmaları*, 3 (2003): 1-14.
- Akdan, Tolga. *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batıya Yönelişi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2020.
- Akdevelioğlu, Atay ve Kürkçüoğlu, Ömer. "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1." İç. *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, 477-652, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Atatürk Ansiklopedisi. "Türk-İngiliz Bildirisi (12 Mayıs 1939)". Erişim Tarihi, Mart 23, 2023 <https://aturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-ingiliz-bildirisi-12-mayis-1939/>.
- Aydın, M. Korkud. "An Association Lost in The Search for Democracy of Turkey after the Second World War: Human Rights Association (1946)." *International Journal of Social Science Research* 6, no.2 (2017): 83-101.
- Aydın, Mustafa. "1945-1960: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik-2." İç. *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, 385-466, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Birinci, Kürşat. "Terakkici Muhafazakar Bir Mütefekkirin Sivil Toplum Tecrübesi: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti." *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 14, no.52 (2017): 177-199.
- Churchill, Winston. "Birleşik Avrupa." Erişim Tarihi, Nisan 3, 2024 <http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/birlesik-avrupa.html>.
- Council of Europe Parliamentary Assembly. "Origins and History." Erişim Tarihi, Nisan 3, 2024 <https://www.coe.int/en/web/tbilisi/the-coe>.
- Council of Europe. "Values." Erişim Tarihi, Kasım 27, 2024 <https://www.coe.int/en/web/about-us/values>.
- Cumhuriyet, "Cumhurbaşkanı İnönü Beyanatu." Erişim Tarihi, Mart 28, 2024 <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1947-05-13/0>.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1839-1950*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2013.

- Değirmencioğlu, Burcu. "Klasik Egemenlik Anlayışında Bir Kırılma: 'Pozitif Yükümlülük Doktrini' ve Türkiye'ye Yansıması." *İnsan Hakları Yıllığı*, 39 (2021): 55-104.
- Değirmencioğlu, Burcu. *Westphalian Modelden Bugüne Egemenliğin Dönüşümü Bağlamında Yeni Dünya Düzeninin İnşası*. Ankara: Adalet Yayınları, 2022.
- Doyle, Michael W. "Dialectics of a global constitution: The struggle over the UN Charter." *European Journal of International Relations* 18, no.4 (2012): 601-624.
- Dumbarton Oaks and Yalta Conference, 1944-1945, Erişim Tarihi, Mart 22, 2024 <https://www.un.org/ru/node/44721>.
- Efe, İsmail. "Nato'ya Üyelik Sürecinde Türkiye- Abd İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri." *History Studies International Journal Of History* 11, no.2 (2019): 601-619.
- Fassbender, Bardo. "The Charter Of The United Nations As A World Constitution." *Colombia Journal of Transnational Law* 36 (1998): 529-620.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Teorisine Giriş*. İstanbul: Beta Yayınevi, 1997.
- Giritlioğlu, Fahir. *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*. Cilt. 1, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965.
- İnönü, İsmet. *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*. Cilt 2, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Keyman, E. Fuat. "Truman Doktrini ve Marshall Yardımı." *İç. Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, ed. Yekta Saraç, 16-25, Cilt 4, Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları, 2022.
- Letter Inviting Delegates to the United Nations at San Francisco, February 28, 1945, Erişim Tarihi, Mart 23, 2024 <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/letter-inviting-delegates-the-united-nations-conference-san-francisco>.
- Marshall, George C. "The 'Marshall Plan' speech at Harvard University, 5 June 1947." Erişim Tarihi, Mart 31, 2024, <https://www.oecd.org/general/themarshallplanspeechatharvarduniversity5ju>

ne1947.htm#:~:text=It%20is%20logical%20that%20the,%2C%20poverty%2C%20desperation%20and%20chaos.

Oran, Baskın. "1923-1939: Görelî Özerklik-1." İç. *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, 239-384, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Ortaylı, İlber. *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

Öğreten, Ceyhun ve Bulut, Sedef. "Türk- Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımı: 1925 Türk- Sovyet Saldırmazlık Paktının İptali ve Amerikan Basını." *History Studies International Journal of History* 11, no.5 (2019):1457- 1489.

Öncü, Ali Servet ve Cevzîliler, Erkan. "Avrupa Bütünleşmesi için Önemli Bir Adım: 'Avrupa Konseyi' ve Türkiye'nin Konseye Üyeliği Meselesi." *Gazi Akademik Bakış* 7, no.13 (2013): 15-44.

Roosevelt, Franklin Delano. "Message to Congress." Erişim Tarihi, Mart 16, 2024, FDR and the Four Freedoms Speech - FDR Presidential Library & Museum (fdrlibrary.org).

Royal Institute of International Affairs. "The U.S.S.R. System of Neutrality and Non-Aggression." *Bulletin of International News* 4, no.25 (1928): 3-13.

Salihpaşaoğlu, Yaşar. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2020.

San Francisco Conference, 1945. Erişim Tarihi Mart 23, 2024, <https://www.un.org/ru/node/44721>.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih:1918-1994*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Saraçoğlu, Şükrü. "Alman Hükümetiyle İktisadi ve Siyasi Münasebetlerimizin Kesilmesine Dair Beyanâtı, 2 Ağustos 1944." iç. *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Haz. İrfan Neziroğlu ve İrfan Yılmaz, Cilt 3, Ankara: TBMM Basımevi, 2014.

Soysal, İsmail. "1939 Türk- İngiliz- Fransız İttifakı." *Bellekten* 46, no.182 (1982): 367-414.

Tanör, Bülent. *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.

The Political and Economic Crisis in Europe and The United States Response, Foreign Relations of the United States, 1947, The British Commonwealth; Europe, III,

- https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v03/pg_197, (Erişim: 02.04.2024).
- Truman, Harry S. "Adress to the United Nations Conference in San Francisco", Erişim Tarihi, Mart 23, 2024 <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-united-nations-conference-san-francisco>.
- Truman, Harry S. "Recommendation for Assistance to Greece and Turkey Address to The President of the United States." Erişim Tarihi Mart 31, 2024 <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine#transcript>.
- U.S. "Congressional Record, 80th Congress First Session." Erişim Tarihi Mart 28, 2024, <https://www.congress.gov/bound-congressional-record/1947/03/12/daily-digest>.
- UN. "Moscow Declaration and Tehran Conference." Erişim Tarihi Mart 23, 2024, <https://www.un.org/ru/node/44721>.
- UN. "Moskow Declaration on General Security." October 30, 1943, in. The Yearbook of the United Nations 1946-1947, New York: United Nations, 1947.
- UN. "The Atlantic Charter: Revitalizing the Spirit of the Founding of the United Nations Over Seventy Years Past." Erişim Tarihi Mart 22, 2024 <https://www.un.org/en/chronicle/article/atlantic-charter-revitalizing-spirit-founding-united-nations-over-seventy-years-past>.